

Reviews of the Hungarian Academy of Sciences are obtainable
at the following addresses:

ALBANIA

Drejtorija Qëndrone e Pëhapjes
dhe Propagandimit të Librit
Kruja Konferenca e Pëzës
Tirana

AUSTRALIA

A. Keesing
Box 4886, GPO
Sydney

AUSTRIA

Globus
Höchstädtplatz 3
A-1200 Wien XX

BELGIUM

Office International de Librairie
30, Avenue Marnix
Bruxelles 5
Du Monde Entier
5 Place St. Jean
Bruxelles

BULGARIA

Hemus
11 pl Slaveikov
Sofia

CANADA

Pannonia Books
2, Spadina Road
Toronto 4. Ont.

CHINA

Waiwen Shudian
Peking
P. O. B. 88

CZECHOSLOVAKIA

Artia
Ve Směškových
Praha 2
Poštovní Novinová Služba
Dovoz tisku
Vinohradská 46
Praha 2
Maďarská Kultura
Praha 2
Václavské nám. 2
Praha 1
Slovart A. G.
Gorkého
Bratislava
DENMARK
Ejnar Munksgaard
Nørregade 6
Copenhagen

FINLAND

Akateeminen Kirjakauppa
Keskuskatu 2
Helsinki

FRANCE

Office International de Documentation
et Librairie
48, rue Gay-Lussac
Paris 5

GERMAN DEMOCRATIC REPUBLIC

Deutscher Buch-Export und Import
Leninstraße 16
Leipzig 701
Zeitungsvertriebsamt
Fruchtstraße 3-4
1004 Berlin

GERMAN FEDERAL REPUBLIC

Kunst und Wissen
Erich Bieber
Postfach 46
7 Stuttgart S.

GREAI BRITAIN

Blackwell's Periodicals
Oxford House
Magdalen Street
Oxford
Collet's Subscription Import
Department
Denington Estate
Wellingsborough, Northants.
Robert Maxwell and Co. Ltd.
4-5 Fitzroy Square
London W.

HOLLAND

Swetz and Zeitlinger
Keizersgracht 471-478
Amsterdam C.
Martinus Nijhof
Lange Voorhout 9
The Hague

INDIA

Hind Book House
66 Babar Road
New Delhi 1

ITALY

Santo Vanasia
Via M. Magchi 71
Milano
Libreria Commissionaria Sansoni
Via La Marmoria 45
Firenze

JAPAN

Kinokuniya Book-Store Co. Ltd.
826 Tsunohazu 1-chome
Shinjuku-ku
Tokyo
Maruzen and Co. Ltd.
P. O. Box 605
Tokyo-Central

KOREA

Chulpanmul
Phenjan

NORWAY

Tanum-Cammermayer
Karl Johangst 41-43
Oslo 1

POLAND

RUCH
ul. Wronia 23
Warszawa

ROUMANIA

Cartimex
Str. Aristide Briand 14-18
Bucuresti

SOVIET UNION

Mezdunarodnaya Kniga
Moscow G-200

SWEDEN

Almqvist and Wiksell
Gamla Brogatan 26
S-101 20 Stockholm

USA

F. W. Faxon Co. Inc.
15 South west Park
Westwood, Mass. 02090
Stechert Hafner Inc.
31. East 10th Street
New York. N. Y. 10003

VIETNAM

Xunhasaba
19, Tran Quoc Toan
Hanoi

YUGOSLAVIA

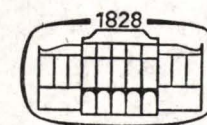
Forum
Vojvode Mišića broi 1
Novi Sad
Jugoslavenska Knjiga
Terazije 27
Beograd

Vargyas Lajos

ADY RITMUSA
BARTÓK ÉS KODÁLY DALLAMAIBAN

k és Kodály Ady-dallamai nemcsak a két zeneszerző prozódiai elveiről
elvilágosítást, hanem Ady ritmusrendszerét is megvilágítják. A szerző
nem versképletben gondolkodik, hanem a megvalósult versritmust, a
hangtestét veszi alapul, amikor zenét ír rá; s vagy igazodik hozzá, vagy
ja a maga zenei és prozódiai elképzelései szerint. Így a dallam ritmikája
éles fénybe állítja a költő által megvalósított szövegritmust. Vagyis
vozhadjuk benne, hogy viselkedik a magyar ütemes vers és Ady tagoló
szövegei stílusában: zenei ütemekké átalakítva.

1980
In: *Arany, hogy tényleg lássuk!*

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
PUBLISHING HOUSE OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
VERLAG DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
MAISON D'EDITIONS DE L'ACADEMIE DES SCIENCES DE HONGRIE
ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ НАУК ВЕНГРИИ

Vargyas Lajos

ADY RITMUSA BARTÓK ÉS KODÁLY DALLAMAIBAN

Bartók és Kodály Ady-dallamai nemcsak a két zeneszerző prozódiai elveiről adnak felvilágosítást, hanem Ady ritmusrendszerét is megvilágítják. A szerző ugyanis nem versképletben gondolkodik, hanem a megvalósult versritmust, a szöveg hangtestét veszi alapul, amikor zenét ír rá; s vagy igazodik hozzá, vagy átalakítja a maga zenei és prozódiai elképzelései szerint. Így a dallam ritmikája sokszor éles fénybe állítja a költő által megvalósított szövegritmust. Vagyis tanulmányozhatjuk benne, hogy viselkedik a magyar ütemes vers és Ady tagoló verssel kevert jambusa a fokozott stilizációban: zenei ütemekké átalakítva. Tanulságos látni, hogy nyúl Ady verséhez két olyan zenész, aki a népdal prozódijának törvényeit részben kutatással tisztázta, részben felszívta magába ezer és ezer hallott, sőt lejegyzett dallam előadásából. Vegyük tehát sorba kettejük Ady-dalait és kórusait, kezdve a magyar ütemes versekkel, azután, ami izgalmasabb, azokkal, amelyeknek alapja a többé-kevésbé megállapítható jambus.

Magyar ütemes vers mindössze kettő van Bartók Ady-dalai közt, és egyetlen Kodálynál, késői kórusművében.

A *Három őszi könnyecsepp* formája szabályos felező nyolcas, de két ilyen sora közé egy fél sornyi 4 szótag kerül, amit a költő a következő sorral egyetlen mondatba összefog. Tulajdonképpen $8+12$ lesz a forma, vagy a természetes tagolás szerint inkább $8+8+4$. Bartók is ezt a tagolást valósítja meg. Az első sor ringó $3/4$ -es ritmussal kezdődik, majd egy hosszú „Óh” után egyenletes nyolcadok $4+4$ tagolásban futnak le, a lezáró négyes pedig ellassul két ütemre. A harmadik versszakban mindent ellassít, itt már eltűnnek a vers ütemei, a szavak külön jelentősége van kiemelve, s a megáradó énekhang a végső értelmet fejezi ki.

Érdekesen alkalmazkodik a ritmus a szótagok hosszúságához. A szóismétléssel kialakított első nyolcasban fél és negyed értékek váltakozásával követi a hosszú-rövid szótag váltakozását. A szaladó nyolcasok egyenletes recitálásában pedig eltűnik a szöveg szótaghosszúsága, akárcsak a népdalban. Az ellassuló zárlatban viszont ismét pontosan követi: „leányokra”. Jellemző, hogy a rövid mellett álló hosszú magánhangzós szótagot énekelteti a leghosszabban, a

helyzeténél fogva hosszút már nem annyira – az lépő negyed lesz –, s ilyet kap a sorvégi rövid szótag is, mert azt az utána következő szünet miatt érezhetjük hosszúnak is.

A lelassított, széttagolt utolsó sor követi a szöveg szótaghosszúságait: „Oh be” hosszú + rövid, „könnyű” rövid + hosszú. Vagyis a hosszú magánhangzót hosszabbnak érzi, mint a mássalhangzó-torlódás előtti, pusztán helyzeténél fogva hosszút. „Sírva” nagyon hosszú + rövid; végül a „leborulni” esetében az egyetlen hosszú szótag nyúlik meg a két rövid után, a sorvégi rövidre pedig ismét lehet hosszan énekelni.

Egészen más jellegű *Az ágyam hívogat*. Ezt Ady mély gondolati árkokkal olyan következetesen tagolja 3+3-as sorokba, hogy ettől Bartók sem térhet el. Annyi változatosságot engedhet csak meg, hogy a hármasokat hol lassabban, hol gyorsabban mozgatja, hol teljesen elkülöníti, hol kettőt vagy többet énekeltet egy lélegzetre; de maga a hármas tagolás végig következetes marad.

Kevés itt a lehetőség a szótaghosszúság követésére is, mivel az a magyar ütemekben általában nem érvényesül, másrészt ez a vers arról nevezetes, hogy szinte minden szótagja hosszú. Még aránylag több rövid van az ütemek végén, amit Bartók legtöbbször hosszúnak fog fel – teljes joggal. Az ütem elején levő, ritka rövid szótagot csak akkor érezteti, amikor az egész ütemet lelassítja, külön tartja. De amikor egy lendülettel „recitáltat”, több hármast összevonva, akkor mindig csak az ütemtagolást tartja meg egyenlő szótag- vagyis hangértékekkel. Például: „Vidámság”, „Koporsó”, de „ledőlni”. Viszont amikor Ady is egyszerre több rövid szótagot sorakoztat egymás után, hogy az előzmények után az erő, az akarat feltámadását jelezze, akkor Bartók is elkezd pontozni: „Megbújni, kinézni, Kinézni, kikelni, Kikelni, akarni”. Érdekes, hogy a „be hívsz már” mondatot kétféleképp ritmizálja: egyenlő negyedekkel, a „be” szót megnyújtva, és nyolcad + pontozott negyeddal az elején. A második forma, amely kiejtésünknek megfelelőbb, fokozást hoz az elsőnek panaszos hangzása után.

Hangmagasság tekintetében az ének szinte minden kijelentést és magános szót, amely önálló ütemet alkot, magasan kezd; mennél hangsúlyosabb a szöveg, annál nagyobb lehanyatlással folytatja. Emelkedő vég csak két megismételt szó közt van, amikor még „továbbmegy” a zene, nem zárja le a gondolatot; vagy ha az ismételt szóval átvezeti a gondolatot a következőkre. Az egész ének szabályos, magyar deklamáció: szinte csak a hanglejtést rögzíti pontos, zenei hangmagasságokon.

Kodály a *Fölszállott a páva* kompozícióban annyival könnyebb feladat elé került, amennyiben itt Ady szabályos népdalütemeket írt a mottóként idézett népdal nyomán. Sőt Kodály feldolgozása idéz is egy népi dallamot, s azzal hoz változást a műbe, hogy először ennek dallamától tér el, majd később a sokáig megtartott ritmusától is; mindig ott, ahol ezt a szöveg tartalma is megkívánja. („másképpen lesz holnap”, „Új harcok, új szemek”, „Várjuk már, várjuk . . .” stb.) Különben Ady is többnyire másként alkotja ezeket az ütemeket: 3+3-as vagy kevésbé éles tagolással.

Ebben az ütemes versben is eltűnik a tagoláson belül a szótaghossz különbsége: „Napszedítő tollak”. Kodály is követi a népdal-tapasztalatokat, amikor a hosszú szótagok mellé vagy közé kerülő rövidnek ejtését követi rövid és pontozott hosszú hanggal („büszke pávák”), a hosszú szótagot viszont rövid nyolcadon is jónak érzi („napszedítő tollak”). A névelőt, amikor versütem elején áll, ő is ütem elejére, hangsúlyos helyre teszi; legfőljebb utána magasabbra emeli a dallamot: „az ősz magyar fákat”; vagy az ütemen belül egy kis szünet után kezd – nem is hangsúlyosan, de nem is ütemelőzővel („a bús magyar élet”). Egyetlen hely, amely minden szempontból szabálytörő, az „a magyar i-géknek”. Itt a rövid névelőt a régies ejtés szerint „Am-magyar”-nak mondatja, és hosszú, kiemelt hangon énekelletti. Ugyanis a „magyar” szó túlságos kiemelése egy ütemelőzőszerű névelő után: „a | magyar igéknek” elhomályosítaná a sor igazi súlypontját, az „új” szót.

A dallamemelkedéseket ritmus szempontjából csak a népdalidézettől eltérő helyeken érdemes elemezni. Ezek általában a szavak és szólamok olyan ereszkedő követését árulják el, mint „Az ágyam hívogat”, kivéve a „Várjuk már, várjuk az új magyar csodákat”. De itt is csak az egymás után következő ütemek lépnek mindig magasabbra, ami a várakozás fokozását, vagyis a tartalmat fejezi ki zenei eszközökkel.

Most pedig térjünk át a bonyolultabb problémára, a jambusok megzenésítésére.

Legkevésbé érezhető a jambus-alap *Az őszi láрма* szövegében. Ennek 5+10+11 szótagú sorai között különösen az utolsó nem éreztet jambust – sem más kötött ritmust (legfeljebb kétszer újra kezdődő felsorokkal, de akkor sem következetesen). Az egész inkább beszédszerű, szabad vers. Ezt valósítja meg Bartók is, többnyire parlando-recitativo előadással, általában egyenletesen futó nyolcadokkal és tizenhatodokkal, amelyek közt csak néha, egy-egy feltűnő szótaghossz-különbségnek ad ritmikai kifejezést: „Az | éjszakában”, de máshol nem: „Egy régi | ember”. Az egyikben érezte volna a jambust, a másikban pedig a magyaros ütemet, a 3+2-t? Valószínűbb, hogy ezt a verset olyannak érezte, ami nem köti túlságosan a zeneköltőt. Azért folyamodhatott olyan merész zenei hatásokhoz, mint „minden | jajt össze- | lopott”, a „jaj” kiemelésére, és „vén | deszkákon kopog”, ahol a furcsa tagolás és az egyenletesen lefutó tizenhatodok szinte kopognak ritmusukkal.

Világosan érezhető jambus van viszont az *Egyedül a tengerrel* tízeseiben. De éppen az ilyen tízes jambus éreztet könnyen 5+5-ös magyar ütemeket az 5. szótag utáni metszete miatt. Éppen ezért kétféle megoldás keveredik a megzenésítésben: egy beszédszerű parlando-recitativo, amely a beszédtagolást és hangsúlyt érezteti, ritkán a szótag hosszát is, és néha egy ötös ütemekben jelentkező világosabb tagolás: „Tengerpart, | alkony”, „Parfümje | szálldos | csókosan, | körül”. Ilyenkor a névelőt vagy kötőszót az előzményektől jól elválasztva de ütemelőzőként alkalmazza: „Lent zúg a tenger. . . a | tenger örül”; „Dalol a tenger. . . és | dalol a múlt.” Ezt az ütemelőzőt sor elején is megtartja, amikor a szöveg nagyon élesen kialakítja a jambust, s a dallam kénytelen követni: „Egy | fárosz lángol | messze valahol”; „És | álmodom az

ócska | pamlagon”. Viszont „Egy virágot a pamlagon hagyott”-ban nem választja le, mert a sor elejét nem érzi jambusnak, tehát magyarosan recitálja – akárcsak az előbbi sor végén a „valahol”-t.

A *Nem mehetek hozzád* 4+9+4 szótagú soraival szintén jambus-alapra mutat. Különösen az utolsó sorok: „Én meghalok”; de a legtöbb versszakban a kilencese is. Bartók ezt a verset is beszédszerű, szabad recitativo jelleggel zenésítette meg. Néha azonban a szöveg tagolása olyan erős, hogy követnie kell, s az magyaros hangzású jambust ad, vagyis több arsisra eső, kiemelt szókezdetet, amit Bartók nyújtással és magasról leeső dallammal követ: „Mások mehetnek, törnek, élnek”; „Bús és balog Mindenem: csókom, útam, sorsom”. Figyelemre méltó, hogy a rövid kezdetű „utam”-nál eltér a többi szótól, és rövid-hosszú hangot ír elő. Még jellemzőbb, hogy a nagyon jambusi „Én meghalok” sort ütemelőzővel kezdi; viszont az egész szólam mindig nagy esésekkel halad az első szótól az utolsóig. (Kivétel csupán az utolsó, megismételt sor: ott már az *én* eltűnik, s csak a *meghalok* marad.)

Ütemelőzővel indítja az „Itt | nyara van minden pimasznak” egyébként recitáló sorát is, mert világosan érzi a szöveg emelkedését a második szótagon. Akkor is a szöveg értelmét követi, amikor kiemeli a „szent” szót, noha az a jambusi képlet szerint thesis volna, tehát hangsúlytalan és rövid. Ebben a sorban ugyanis a 9 szótagon kívül csak a 2. és az utolsó arsis hosszú szótaga felel meg a jambusi képletnek: az „én” és a „bolondságom”. Bartók kezdeti tehát parlandóval, ahol nincs tekintettel a szótagok hosszúságára, majd kiemeli az értelmileg fontos „szent” szót, utána még saját recitáló modorában folytatja, s csak ez előtt a jambusi arsis előtt lassítja le a recitálást, hogy a kihangzást már a pontos „jambusi” mértékkel ritmizálja meg.

Ady legsajátabb, legtöbbet alkalmazott jambus-metruma a 9 szótagos, ötödféles jambus. Ebben tudta a magyar szólamokat a legizgalmasabban egyeztetni a jambussal – néha már teljesen jambus nélkül. Kodály az egyetlen népdal-versen kívül csupán ilyen kilenceseket zenésített meg Adytól: a *Sirni*, *sirni*, *sirnit* és a *Sappho szerelmes énekét* 1916-ban, az *Ádám, hol vagy?*-ot 1918-ban és az *Akik mindig elkésnek* kórust 1934-ben. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy Bartók is 1916-ban írta *Őt Ady-dalát*, sőt a kiválasztott versek nagy része is közel van egymáshoz Ady könyveiben. Mintha egyszerre határozták volna el az Ady-versek megzenésítését.)

Kodály a 9 szótagot hol 5+4, hol 4+5 egységbe vonja össze, néha ezek is tagolódnak 3+2+2+2 vagy más elosztásban. A dallam ennek megfelelően többnyire két egyenlő időtartamú ütemre tagolódik, amelyben az öt szótagú rész egy-egy negyedet nyolcadokkal apróz, és így teszi egyenlővé a másik ütemmel.

A *Sirni*, *sirni*, *sirni* 24 sorából Kodálynál 16 világosan kétütemű; kettő világosan háromütemű: „Hallgatni | orgonák | bűgását” és „Nézni egy | idegen | halottra”. Az utolsó sor világosan követi a tiszta jambust. Néha a kétütemű megoldás bizonytalan: három- sőt négyüteműség sincs kizárva. („Fázni holdas, babonás éjen”; „Tagadni múltat mellet verve”). Közben van egy bizonytalan tagolású sor, amely a végén jambusra hangzik ki a szövegben: „Lépni mély, tárt sírokon által”, Kodálynál pedig daktilus-spondeus megoldást kap. (Négy

ütembe osztva ugyan, de az elnyújtott értékek és köztük a szünet, majd az ütem végén induló új szólam elmosza a tagolás érzését.) Végül két sor, éppen az első kettő, két ütemre van szétosztva ugyan, de szinkópával átkötve, mintha Kodály két chorijambust akart volna létrehozni a jambusi sorban. A következő sor második felének hasonló ritmusát viszont az alatta levő szöveg már nem indokolja. Az átkötés és a második sorrészek hangsúlytalansága azt érezteti, hogy itt nincs tagolás: ezek a jambusi sorok egyetlen ívet alkotnak, még ha két ütemre terjednek is ki. Ezért van egyetlen íve a dallamnak hangmagassága szerint is.

Máshol, ahol a tagolás nagyon egyértelmű, a hangmagasság is érzékelteti. („gyászmenetnek”, „fáklyafüstben”), kivéve ahol a tartalom egyhangú mormolást kíván. S természetesen át kell kötnie zeneileg is az enjambement-t: „Ezüst sátrak, fekete leplek | alatt lóbálni . . .”.

A szótagok időtartamát Kodály szinte az egész versben pontosan követi. Nem számít eltérésnek, ha a sorvégi rövid szótagot ő is hosszúnak minősíti; ugyancsak nem eltérés, ha a helyzeténél fogva hosszút a tagolás határa előtt rövidnek veszi, vagy a helyzeténél fogva hosszút rövidebbnek a természeténél fogva hosszú mellett, hogy annak valóban hosszabb jellegét kiemelve. Hat ilyen esetet leszámítva mindössze kettő marad, ahol zene és szöveg időtartama eltér: „Megbánni”, vagyis rövid és „félhosszú” egyaránt negyedérték; továbbá „Testamentumot”, ahol a második szótag rövideége nincs éreztetve; de itt már annyira önálló életet él a zene a befejezést éreztető hosszú és magas hangokkal, hogy ilyen csekélység föl sem tűnik a hallgatónak.

Már nem ilyen világos a megoldás a *Sappho szerelmes énekében*. Az első sor két tagja után a második sor több szempontból bizonytalan: „Szemben ki ülhet”; a vers érezhető három ütemét is kettőbe vonja össze, ugyanakkor a „ki ülhet” kérdést, ahol a „ki” nagyon is hangsúlyos, hangsúlytalan és mély hangra énekelteti. Itt a nagyon érezhető jambus okozhatta a problémát.

A további két sor már szabályosan tagolódott két ütemre. A záró, adonisi sor tá-titi | tá-tá ritmusát a szöveg mindig pontosan kialakítja. Kodály mégis változtat benne: a második, rövid szótagot kissé megnyújtja, bizonyára azért, hogy a fokozatos rövidüléssel a névelő váljék legjelentéktelenebbé, egyúttal jobban hozzásimuljon a hozzátartozó szóhoz, mégis megtarthassa azt a megoldást, hogy a két ütem = két szólamtag.

Nagyon pontosan követi a második strófa első sora a szöveg hosszúságviszonyait, de tagolását nem. A három ütem sem éreztet hármas tagolást, még kevésbé kettősséget. Viszont pontosan érezteti az első három szótag hangsúlytalan – mondjuk „ütemelőző” – jellegét, ami után a fő értelmet hordozó szó kap nagy kiemelés, utána pedig az „elalélok” hangsúlytalanul, mélyebb hangjaival teljesen beleolvad az előző szólamba. (Ugyanezt a ritmust máshol hangsúlyossá teszi, mint látni fogjuk az *Ádám hol vagy?*-ban „leigázza” és az *Akik mindig elkésnekben*: „ölelésünk”). Nyilván nem lett volna helyes ennek a szónak itt hangsúlyt adni, amikor éppen lehanyatlást jelent. Az egész sor zenei vonala és ritmikája így pontosan azt adja, amit a jambikus szövegsor is éreztet.

Már problematikusabb a következő. Kodály, bár két ütembe írja, de tulajdonképpen háromba tagolja: „Torkomon | a szavak | elfűlnak”, a rövid névelőt pontozott negyeddel megnyújtja. Itt a bizonytalan tagolás (6 + 3) mellett az öt egymást követő rövid szótag okozott nehézséget. Ezután ismét két ütem a „Börömré zápor-szikrák hullnak”. A vers három tagot éreztet, s egy híján minden szótagja hosszú, Kodály tagolatlanul, egyenletes, emelkedő negyedekkel előkészítésre használja fel a tetőponthoz, a „Szememben” szóhoz, s ott már követi a szöveg tagolását két ütemmel, pontos szótaghosszúsággal és ereszkedő dallamvonalakkal. A lezáró adonisi sor ismétli az elsőnek dallamát és ritmusát, ezért a „fülemben” szó eleje is hangsúlytalanná válik a jambusnak megfelelően, de magassággal kárpótolva.

Az utolsó versszak a remegést éreztető, ütemelőzőnek írt, vibráló ritmusokkal is két tagot alkot. A következő hármas tagolás – „remegően...” – után bizonytalan, tulajdonképpen tagolás nélküli sor következik („Az őszi fűszálnál...”). Ez megint világosan jambus a szövegben, itt tehát megint nagyon pontosan követi a zene a szótaghosszúságot, és ütemelőzőt is alkalmaz, majd a végén hangmegemeléssel magyarosítja a hangsúlytalan szókezdetet: „fakóbban”.

Az utolsó kilences, „Állok és már érzem a vesztet” két tagból áll, s az első látszólag nem törődik a szótaghosszúsággal. De a nyolcadok a *sostenuto*, *molto appassionato* előadásban úgyis lassan hangzanak el; az egész sor tehát mégis követi a hosszúság-viszonyokat. Ugyanezt látjuk az utolsó adonisi sorban, amelynek most már tagolása is egybeesik a szöveg tagolásával, s így a zene is pontosan megvalósíthatja: „Meghalok | érted”.

Az *Ádám, hol vagy?* sokkal könnyebben alakult át dallammá. Tagolása világosabb, könnyebben válik két vagy három ütemmé; ugyanakkor a szótaghosszúság követése is könnyebben olvad bele a magyar ütemezésbe. A tagolás még akkor is egyszerű, amikor emelkedő kezdetet kénytelen ütemelőzővel megoldani („Hogy ellenségim”; „De napsemét”). Az utóbbi egyúttal érezhető jambus is, de itt már az ütemelőzőn túl nem okoz problémát, mint ahogy a harmadik versszak első sorában sem, amit háromra tagol azáltal, hogy az „És hogyha” részt hosszú ütemelőzőnek minősíti. Az egész költemény folyamán itt, a második tagban tér el egyedül a 4/4 ütemtől: a „néha-néha” 2/4-dé lesz. A következő sor egyszerre jambus is, három tag is; de itt a dallam megint elszakad a szöveg hangtestétől, hogy tartalmát éreztesse kiszélesített íveivel (bár a hármas tagolás látszólag jelen van a hat ütemben, de egészen más elosztásban). Az *Isten* szó már korábban is szabálytörésre kényszerítette: a második sorban megnyújtotta a névelőt, hogy méltóan előkészíthesse: „... jön az Isten”. De ez a pontozás már alig számít prozódiai hibának, mert a két rövid szótag a népdalban is nyolcad + pontozott negyed értéket kap feszes 4/4-ben. Legföljebb a névelő megnyújtása ad szokatlan érzést, de ezzel irányítja rá a figyelmet az utána következő szóra, ami a verssor értelmét hordozza.

Ahol a tagolás és a szavak hangsúlya erős, ott eltérhet a szótaghosszúság pontos követésétől is, mégis jóleső a ritmus. „Hallom, ahogy | lelkemben | lépked”: nem rajzolja ki az első chorijambust, inkább a beszéd tagolását követi;

s a második félsor végig hosszú hangjait is tagolja rövidekkel: „Lelkemben”, hogy ezzel is elkülönítse a két tagra való szavakat, vagyis a tagolásnak adjon elsőséget a szótaghosszúsággal szemben.

A következő, tagolhatatlan és eléggé kifejezett jambusi sort három ütembe osztja szét, de ez csak látszólagos tagolás: tulajdonképpen egy hosszú „ütemelőző” után hat szótagos szólam következik szabályos 4 + 2 osztásban, ahol az „Ádám, hol vagy?”, a legfontosabb kijelentés meglobog a dallamban. A további sorok végig 2-2 ütembe tagolódnak, a szöveg további tagolása legföljebb az ütemen belül érződik, s a hosszúságviszonyok is szépen simulnak a szöveghez. A két eltérés érthető: a „Szívemben” két rövid nyolcada hosszú szótagok alatt egyrészt a hosszú magánhangzók közti mássalhangzó-torlódásos szótagokat akarja rövidebbnek érzékeltetni, másrészt a szólamhatárt is éreztetni. A „Megtaláltam és” esetében pedig az „ütemelőző” jellegű kötőszó az egész frázis tempója miatt rövid, ahogy felfut a csúcsra, a „megőleltem” szóra. Az utolsó sor pedig itt is elszakad a szöveg ritmikájától zenei követelmények szerint: hogy széles, magas hangokon végső emelkedéssel zárja le a kompozíciót.

A késői kóruskompozíció tökéletes ritmusokkal, egyúttal a tartalmat mindig érzékenyen kiemelve követi a szöveget. Adynál ritka a költemény kezdetén az emelkedő versláb; ezt másként, mint ütemelőzővel nem lehet megoldani. Utána két ütemben, de azon belül hármas tagolást is éreztetve halad a sor. A második verssor elmosódott tagolását a szótaghossz pontos követésével és a hanglejtést utánzó dallammal egyenlíti ki. Az ütemélre kerülő hangsúlytalan szó- és szólamvég lesz a legmélyebb hang, s a szó elejét egy kissé megemeli: „jö-|vünk”.

A továbbiakban többnyire két ütemen belül éreztetett hármas tagolás következik, általában pontosan követett szótaghosszúsággal. A kivételek viszont még érdekesebbek. Ilyen mindjárt a „Meghalni se tudunk | nyugodtan”. Kodály itt pontosan érezteti, amit az Ady-ritmus sugall: a sor közepén megszaladó szótagok az ellassulól véggel a nyugtalanságot festik alá; Kodály még fokozza ezt az aránytalanul megnyúló második hang után szaladó rövidke idegesen megránduló pontozásával és kis hullámaival: „Meghal-nisetudunk”. Még kifejezőbb a következő „szabálytalan” sor: a zene itt már csak szólamtagolásról vesz tudomást, azért az első négy szótagot egyenlően rövidnek veszi, hogy fokozatos ellassulással fusson fel a csúcsra, a „halál” szóra.

Az utolsó versszak ismét, mindössze két belső sora új. Ezeket Kodály összevonta, két szót kihagyott; így csak a maradék szavak pontos időmértékét követi a belső szólamokban majd a szopránban is elhangzó dallammal. S lezárja a művet az első sor ismétlésével, ahogy a verset a költő.

Összegezzük az elemzésből nyert tanulságokat.

A két zenész különböző stílussal nyúl az Ady-versekhez. Bartók beszédszerűen, parlando-recitativóval inkább az Ady-vers kötetlenségét hangsúlyozza, és a versfelmondás beszédszerűségéhez közelíti a zenét. Kodály zeneileg kiélezi, tovább stilizálja a benne levő ritmusárnyalatokat. Jellemző, hogy Kodálynak aránylag hosszú dalaiban is alig fordul elő triola; Bartóknál a recitativban is, azon kívül is sok a triola, kvintola, kvartola. Kodály inkább kiaprózza a negyedeket, vagy pontoz; mindenképpen szimmetrikus ütemeket igyekszik

kialakítani. Ugyanakkor ritkán változtatja meg az ütemfajta: egyetlen esetben változik a 4/4 2/2-dé. Bartóknál valamivel többször, bár ez a fogás inkább a feszes, kimért ütemek hajlékonyabbá tételére szolgál. Kodály az elmosódott vagy változó tagolást ütemen belüli eltolással követi. Mindketten láthatóan akkor tudják könnyebben megoldani a ritmust, amikor a tagolás benne a döntő.

De különböző stílusukkal is mindketten alkalmazkodnak a szöveg bizonyos sajátjaihoz. Vegyük sorra ezeket.

Mindketten, váltakozva hol a jambust éreztetik, hol a magyar beszéd tagolását – aszerint, ahogy az egyik vagy másik jobban előtérbe nyomul a versben. És szinte a szeizmográf érzékenységevel követik, ha ez a tagolás világos és egyértelmű, vagy ha elmosódott. Bartóknál különösen világos a tagolás és a kidomborodó jambus megkülönböztetése az *Egyedül a tengerrel* felező tizeseiben; Kodály pedig Ady kilenceseit ugyanúgy tagolja hol 5+4, 4+5 szótagszámú, egyenlő két tagba, éreztetve ennek további tagjait, hol ritkán három tagba, mint ahogy a verselemzés is kimutatta.

Mindketten igen határozottan érzik a szólamok és különálló szavak kiemelt kezdetét és ereszkedő hanglejtését. Ha csak nincs valami zenei kifejezésbeli vagy formai okuk az ellenkezőre, mindig ereszkedő vonallal oldják meg az egyes tagok dallamát, vagy legalábbis a végét engedik lehanyatlani.

Gyors nyolcadok vagy tizenhatodok sorozatában nincsenek tekintettel a szótaghosszúságra; ha lelassul a zene, azonnal éreztetik. Ez megfelel a népdalban is tapasztalható jelenségnek, hogy a hosszú szótagok gyors ejtése – szaladó nyolcadokban – semmi problémát nem okoz, csak a rövid szótagok elnyújtása – lassú ritmusban – bántja a fület.

Magyar ütemekben nincsenek tekintettel a szótagok külön hosszúságára. Ott csak a szótagok száma alakítja a ritmust. Lassú, giusto tempóban azonban árnyalják pontozott ritmussal.

Amint érezhető a jambus – még ha keveredik is tagoló ritmussal –, pontosan követik a szótagok hosszúságát vagy rövidségét.

Van emelkedő kezdet is a magyarban, s ezt mindkét zenész ütemelőzővel oldja meg. Ilyenkor a dallam is mindig emelkedik. Másként járnak el, ha a szó eleje a zenei ütem végére esik, többi része átnyúlik a következő ütembe (különösen jambusban): ilyenkor a szó eleje mindig magasabb hangra kerül, hogy az arsisnak legalább egyik elemét, a hangemelkedést kapja meg a szó eleje. S érzékenyen követik a névelő és kötőszó kettős viselkedését: hogy többnyire az előzményekhez simul, de érezhető elválasztással, néha azonban ütem elején is állhat (de ilyenkor kis ritmuszavart érzünk, s az utána következő szót kissé megemeljük). Pontosán ilyen kettősségben találkoztunk vele mindkét szerző dallamaiban.

Bartók és Kodály megzenésítési gyakorlata tehát minden stílus-különbségük ellenére is egyezően mutat rá a közös verstani problémákra; minden olyan ritmikai tényezőnek jelentőséget tulajdonít, amit az eddigi verstani vizsgálat kielemezett a szövegekből. A két nagy zenész Ady-verseire írt dallamait tehát lehet és fel kell használnunk tanulságul a magyar ritmus elméletében is.

1. Három őszi könnyecsepp

tranneillo

p

Ő - szí dél - ben, ő - szí dél - ben, Óh, be ne - ház Ka - cag - ni a

le - á - nyok - ra. Ő - szí éj - ben, ő - szí éj - ben, Óh,

tranneillo

p

be ne - ház Föl - néz - ni a csil - la - gok - ra. Ő - szí éj - ben,

f

ő - szí dél - ben Óh, be könnyű Sír - va, sír, - va

le - bo - rul - ni.

2. Az ágyam hívogat

Sost. Lento Più mosso Più mosso Lento

Le-fekszem. Óh á - gyam, Óh á - gyam, tavaly még,

Più lento Molto sostenuto Andante accel.

Tavaly még más vol - tál. Más vol - tál: á - lom-hely, Á - lom-hely,

cresc. Più andante rall. molto

e - rő - kút, e - rő - kút, csók-csár-da, Csók-csárda, Vi-dám - ság, Vi-dám - ság.

Sostenuto ritard. Molto sostenuto Agitato

Mi let-tél? Mi let-tél? Kopor - só, Kopor - só Na-ponként,

poco rit. Sost. molto Agitato

Na-ponként job-ban zársz, Job - ban zársz. Le-dől-ni, Le-dől-ni ret-teg-ve,

cresc. poco a poco allargando Sostenuto

Ret-teg-ve fel-ke-l-ni, Fel-ke-l-ni ret-teg-ve, Ret-teg-ve ke-lek fel.

Andante sempre più agitato

Föl-ke-l-ni, szétnéz-ni, szétnéz-ni, é - rez-ni, é - rez-ni, esz-mél-ni,

eszmél-ni, meglát-ni, Meglát-ni, megbúj-ni, Megbúj-ni, ki-néz-ni, Ki-néz-ni, ki-ke-l-ni,

Sostenuto (subito) rit. Molto sostenuto Più sost.

Ki-ke-l-ni, a - kar-ni, A - kar-ni, bú - sul-ni, El - szán-ni, Le-tör - ni,

ritard. Più andante poco

Szégyl-ni. Óh á - gyam, Óh á - gyam, ko-por - sóm,

allarg. Sost. Molto sostenuto

Ko-por - sóm, be hívsz már, Be hívsz már. Le - fek - szem.

3. Fölszállott a páva

Lassan

Föl - szállott a pá - va vár-me-gye há - zá - ra Sok szegény le - gény-nek

szá - ba-du-lá - sá - ra. Ké - nyes,büszke pá - vák, Nap-szé-dí - tő tol - lak, Hír - rel hirdes -

Élénkebben

sé - tek: más-képpen lesz hol-nap! Más-képpen lesz hol-nap, más-képpen lesz vég-re.

cresc. ff

Új ar-cok, új szemek, ka-cag-nak az ég - re. Új sze-lek nyöge-tik az ős magyar

Lassabban p dim. pp Élénken

fá - kat, Vár-juk már, vár-juk az új magyar cso-dá - kat! Vagy bo-londok

cresc.

vagyunk, s el - veszünk egy szá - lig. Vagy ez a mi hi-tünk va-ló-ság - ra vá - lik.

ff dim.

Vagy lesz új ér - tel-mük a magyar i - gék - nek, Vagy ma-rad ré - gi-ben

p ff

a bús magyar é - let. Vagy láng csap az ó - don vad vár-me-gye ház - ra,

Lassan pp

Vagy itt ül a lel-künk to-vább le - i - gáz - va. Föl - szállott a pá - va

vár - megye há - zá - ra A sze-gény ra - bok-nak szá - ba-du-lá - sá - ra.

4. Az őszi lárma

Più lento

riallot-tá - tok már? Összel, a mikor kavarg a köd, Az

pp

éj - sza - kában va-la-ki nyöszörög. Va-lami dobban. Va-la - ki

ritardando *Più lento*

min - den jajt ős - sze - lo - pott, Va-la-ki korhadt vén deszká -

ritard. *a tempo*

kon kopog. Egy ré - gi em - ber. Míg élt, sohse volt csil - lag az e - gén

poco rit. *p*

S most vágy-na, s most vágy-na egy kicsit szétnéz - ni sze - gény.

5. Egyedül a tengerrel

Andante *poco allargando*-----

p *mp*

Ten-gerpart, al - kony, kis ho - tel - szo - ba. El - ment, nem lá - tom töb - bé - már

rallentando

so - ha. El - ment, nem lá - tom töb - bé - már so - ha.

Tempo I. *rallentando*-----

5

Egy vi - rá - got a pam - la - gon hagyott, Megö - le - lem az ócs - ka pam - la - got.

Meno mosso *Più andante*

3 *p*

Megö - lelem az ócs - ka pamla - got. Parfümjé száll - dos csó - ko - san kö - rül,

Lent zúg a ten - ger, a ten - ger ö - rül. Egy fá - rosz lán - gol messze, va - la - hol.

Jöjj. é - de - sem, lent a ten - ger da - lol, Jöjj. é - de - sem, lent a ten - ger da - lol.

Sostenuto *mf* *mp*

5

A da - lo - ló vad ten - gert hall - ga - tom, És ál - modom az ócs - ka

Sostenuto *Rit.*

5

pam - la - gon. Itt ö - lelt, csó - kolt, az ö - lem - be hullt,

a tempo (molto tranquillo) *sempre più tranquillo*

più p

Da - lol a tenger és da - lol a mult, Da - lol a tenger és da - lol a mult.

6. Nem mehetek hozzád

Sostenuto *Più sostenuto*

Szép nyár van ott? Itt nya-ra van minden pi-masznak: Én meg-ha-lok.

Sostenuto

Nem a-ka-rod? Te vagy az én szent bo-lond - sá - gom S én meg - ha -

Sost. *Andante*

lok. Da-lok, da-lok. Má-sok me-hetnek, tör - nek, él - nek.

Sostenuto *Più sost.*

S én meg - ha - lok. Fe - hér ka - rok, Tán nem is vár - tok,

Sost. molto *a tempo*

Nem ö - lel - tek: Én meg - ha - lok. Bús és ba - log Min - de - nem:

Poco più andante *Sostenuto*

csó - kom, u - tam, sor - som S én meg - ha - lok.

Sostenuto

S én meg - ha - lok.

7. Sírni, sírni, sírni

Cupo e pesante *mp*

Vár - ni, ha éj - félt üt az ó - ra. Egy kö - ze - le - dő ko - por - só - ra.

poco rinforz. *dim.*

Nem kér - de - ni, hogy Kit te - met - nek, Csen - gettyüz - ni a gyászme - net - nek.

Più mosso *cresc.*

E - züst sát - rak fe - ke - te lep - lek a - latt ló - bál - ni egy keresz - tet. Áll - ni gyászban,

parlando *pp*

sú - lyos e - züst - ben, Ful - do - kol - ni a rák - lya - füst - ben. Zör - gö ár - nyak - kal

mf cresc.

harc - ra kel - ni, Foj - tott zsolozsmát é - ne - kel - ni. Hall - gat - ni or - go -

f *p*

nák bú - gá - sát, Sí - ri ha - ran - gok mély zú - gá - sát. Lép - ni

pp *3*

mély, tárt sí - ro - kon ál - tal, Ko - mor pap - pal, né - ma szol -

soffocato *pp* *3* *poco cresc.* *3* *3*

gák - kal. Re - megve, búj - va, les - ve, lop - va Néz - ni egy i - de - gen

Poco a poco cresc. e stringendo

ha - lott - ra. Fáz - ni hol - das, ba - bo - nás é - jen Töm - jén - ár - ban

li - heg - ve mé - lyen. Ta - gad - ni mul - tat mel - lett ver - ve, Meg - ba - bo - náz - va.

(sostenuto) a tempo e stringendo sempre

tér - de - pel - ve. Meg - bán-ni min - dent. Tör - ve, gyón - va Bo - rul - ni rá egy

largamente

ko - por - só - ra. Tes - ta - men - tu - mot ször - nyűt ír - ni. És sír -

ni, sír - ni, sír - ni, sír - - - - ni.

8. Sappho szerelmes éneke

Andante appassionato

pp Bol - dog le - gény, is - te - nek pár - ja, Szemben ki ül - het

mf szép szemed-del, É - des, ka - ca - jos kö - ze - led - del, Ka - ca - jod - dal, mely szí - ven vág - va

Sostenuto *lunga* a tempo soffocato

fog - ja a mel - lem. Ha csak már lát - lak, el - a - lé - lok, Tor - komon a sza -

vak el - fül - nak, Bő - römre zá - por - szik - rák hull - nak, Szememben sö - tét vad ár - nyé - kok,

Sostenuto a tempo *pp*

ff S lár - ma fű - lem - ben. Hi - deg ve - rej - ték ve - ri testem,

cresc. e stringendo

Re - me - gő - en, fél - ve, ha - ló - an, Az ő - szi fű - szál - nál fa - kő - ban

Sost. *ff* molto appass. a tempo *pp*

ál - lok és már ér - zem a vesztet, Meg - ha - lok ér - ted.

9. „Ádám, hol vagy?”

Maestoso

Osz - lik lel - kemnek bar - na gyásza: Nagy, fehér fényben jön az Is - ten,

accelerando

Hogy el - len - sé - gim le - i - gáz - za. Az ar - cát még tit - kol - ja, rej - ti,

Tempo I.

De Nap - szemét nagy szá - lom - mal Most már sok - szor raj - tam fe - lej - ti.

Più mosso

És hogyha né - ha - né - ha győ - zők, Ő járt, az Is - ten járt e - lőt -

Tempo I.

tem, Ki - von - ta kardját, meg - e - lő - zött. Hal - lom, a - hogy lel - kemben lép - ked,

molto sostenuto

S az ő bús „Á - dám, hol vagy?” á - ra fe - lel - nek han - gos szív - ve - ré - sek.

p **cresc.**

Szí - vemben már őt meg - ta - lál - tam, Meg - ta - lál - tam és meg - ő - lel - tem. E -

- gyek le - szünk mi a ha - lál - ban.

10. Akik mindig elkésnek

Lento ♩ = 58-60

S. *p* Mi mindig minden-ről el-ké-sünk, Mi biz-tosan messzi-ről jö-vünk.

A. *p* Mi min-díg el-ké-sünk,

T. *p* 8 Mi min-díg el-ké-sünk,

B. *p* Mi min-díg el-ké-

dim. Fá-rad-t, szo-mo-rú a lé-pé-sünk, Mi min-díg, min-dén-ről el-ké-sünk.

dim. 8 el-ké-sünk.

5 sünk el-ké-sünk.

mf Még-hal-ni se tudunk nyugod-tan.

Még-hal-ni se tudunk nyugod-tan.

mf 8 Még-hal-ni se tudunk nyugod-tan.

9 Még-hal-ni se tudunk nyugod-tan.

Még-hal-ni se tudunk nyugod-tan.

cresc.

Amikor már meg-jön a Halál, Lel - künk vő - rő - sen

Ami-kor már megjön a Ha-lál, lel-künk vő - rő - sen

Ami-kor már meg-jön a Halál, Lel - - - künk

Ami-kor már megjön a: Ha-lál,

13

cresc.

láng - ra lob - ban, láng - ra lob -

láng - ra lob - ban, láng - ra lob - ban.

f marc. láng - ra lob - ban, Lel - künk vő - rő - sen láng - ra lob - ban,

cresc. Lel-künk vő - rő - sen láng - ra lob - ban.

15

ff

ban. Ké -

Még-hal-ni sē tudunk nyugodtan. Mi mindig mindenről

lob - ban. Ké - ső

ff Még-hal-ni sē tudunk nyugodtan, *p dim.* Még-hal-ni sē tudunk nyugodtan.

18

poco a poco

ső ál - munk, ké - ső ré - vünk, nyu-gal-munk,

el - ké - sünk, Mi biz - to-san messzi-ről jö - vünk, Ké - ső az ál - munk, nyu-gal-munk,

ál - munk, Ké - ső ré - vünk, nyugal - munk,

23 Ké - ső ré - vünk, nyugal - munk,

largamente

ff ö-le-lé-sünk. *pp* Mi mindig minden-ről el-ké-sünk, *ppp* el-ké-sünk.

ö-le-lé-sünk. Ké - ső, Ké - ső.

ö-le-lé-sünk. Ké - ső, Ké - ső.

ff ö-le-lé-sünk. *pp* Ké *dim.* *ppp* ső.

27 ö-le-lé-sünk. Ké ső.